Тамара ДОРОХІНА
кандидатка історичних наук,
Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін
імені О. М. Лазаревського НУЧК імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів)

Олександр КОВАЛЕНКО
кандидат історичних наук,
Навчально-науковий інститут історії та соціогуманітарних дисциплін
імені О. М. Лазаревського НУЧК імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів)

УСНІ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ МЕШКАНЦІВ ЧЕРНІГІВЩИНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Усна історія є частиною історичної науки та історіографії, яка допомагає у вивченні минулого. Усноісторичні джерела об'єднують прямі/непрямі свідчення, які дозволяють робити висновки про шляхи формування історичної пам'яті.

У Навчально-науковому інституті історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського НУЧК імені Т. Г. Шевченка на вивчення та фіксацію усноісторичних джерел спрямована увага під час проходження студентами етнографічної практики. Займаючись польовими етнографічними дослідженнями, студенти використовують методику усного опитування інформантів. При підготовці до роботи з респондентами вони вчаться орієнтуватися в певній проблематиці та опановують спеціальну термінологію.

Усні свідчення, зібрані під час опитування свідків російсько-української війни, були присвячені регіональному фольклору, народній медицині та кухні, звичаям, традиціям, різним видам господарської діяльності тощо. Російська агресія внесла суттєві корективи у програму етнографічної практики 2022 р. До вибору напряму дослідження долучився завідувач відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України, доктор історичних наук, професор О. Є. Лисенко. Врешті дирекція Інституту разом із керівниками практики прийняли рішення присвятити дослідницьку роботу студентів темі

«Повсякденне життя населення Чернігівщини в умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р.» Підготовку до практики розпочали заздалегідь: визначали населені пункти, де буде проводитися опитування респондентів, розробили питальники для жителів населених пунктів, які перебували під тимчасовою окупацією ворога, та для тих, хто не потрапив в окупацію. Особливу увагу було зосереджено на емоційно-психологічному стані людини та особливостях її поведінки в складних умовах, реагуванні на дії окупантів, дезінформацію та фейкові повідомлення тощо, а також оцінку діяльності місцевої влади в перші місяці війни. Близько десяти останніх питань питальника допомагають визначити зміни усталених поглядів людей на колишні «братні народи», релігію, ціннісні орієнтири загалом.

Відповідно до Наказу ректора НУЧК імені Т. Г. Шевченка етнографічна практика проходила за місцем проживання студентів. На установчій Конференції студенти, окрім ознайомлення з технікою безпеки, особливостями поведінки в умовах воєнного стану, під час оголошення повітряної тривоги тощо, отримали рекомендації щодо роботи з жителями населених пунктів. Одна з пропозицій полягала в ознайомленні з матеріалами, розміщеними на сайтах Національного університету «Острозька академія» («Психологічний фронт: про підтримку студентів під час війни розповіла Оксана Матласевич»), Інституту модернізації змісту освіти («Психологічна підтримка в умовах війни»), Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди («Новини кафедри психології»), Національного університету «Львівська політехніка» («Ми ніколи не працювали в стані війни, однак зараз наш організм і до таких умов пристосовується») тощо. Уважність, коректність, терпіння, повага та доброзичливість визначалися як основні поведінкові підходи студентів у роботі з респондентами.

Усна історія подій перших місяців російсько-української війни занотовувалася у таких населених пунктах Чернігівщини, як: сс. Тупичів, Вихвостів, Бурівка, Великий Листвен Тупичівської територіальної громади, смт Козелець Козелецької територіальної громади, сс. Старий та Новий Білоус Новобілоуської територіальної громади, с. Київка Київської територіальної громади, с. Ковпита Михайло-Коцюбинської територіальної громади Чернігівського р-ну; м. Новгород-Сіверський, с. Криски Понорницької територіальної громади Новгород-Сіверського р-ну; м. Ічня, Ічнянської територіальної громади Прилуцького р-ну; м. Бахмач Бахмацької територіальної громади Ніжинського р-ну; с. Дягова Менської територіальної громади та с. Козилівка Холминської

територіальної громади Корюківського р-ну. Крім того, студенти, які проживають у Чернігові, опитували жителів міста як в центрі, так і на його околицях (Масани, Подусівка, Бобровиця).

Кількість опитаних респондентів становить близько 300 осіб, з них близько 50, які проживають на територіях, що були тимчасово окуповані ворогом.

Вікова категорія опитаних – 18–85 років, більшість з яких – жінки. Проживання у фактичній ізоляції, труднощі зі зв'язком та електроенергією, відсутність телебачення та радіо призвели до певних психологічних наслідків. Було зафіксовано випадки відмови від спілкування, припинення обговорення питань через надмірне емоційне збудження або нестримний плач. Студенти домовлялися продовжити опитування в інший день або час, інколи чекали, коли людина заспокоїться. Зазвичай жінкам віком від 35 років було складніше утриматися від сліз. Чоловіки виявляли більше витримки, проте більшість з них вживали брутальну лайку під час розмови. Місцева молодь була налаштована дуже патріотично, щиро допомагаючи студентам у пошуку респондентів.

Цікаво, що на деякі питання відповіді жителів були принципово протилежними: одні респонденти виявляти бажання розповісти якомога більше, інші ж – взагалі не хотіли говорити про подібні речі.

Склалося враження, що питання, пов'язані з початком неоголошеної повномасштабної війни Росії проти України викликають у людей неприємну емоційну реакцію – образу, презирство, обурення, розпач та розчарування.

Були випадки, коли питання залишалися без відповіді. Серед таких питань зокрема: «Чи посилилися у вашому населеному пункті релігійні почуття місцевого населення? Чи присутні при цьому вимоги відмовитися від московської церкви і перейти до ПЦУ?», «Чи можливе підписання мирного договору з РФ і майбутнє примирення?» тощо. Поясненням цього може бути тривала відсутність українського інформаційного поля на окупованих та ізольованих територіях, відсутність зв'язку та електроенергії, розповсюдження фальшивих повідомлень рашистами тощо. Забігаючи наперед, можна сказати, що восени 2022 р. люди були більш проукраїнськи налаштовані щодо цих питань.

Приємне враження справили позитивні відповіді на питання про піднесення патріотичних почуттів. Так жителі Бахмача з гордістю розповідали про Сергія Шевченка, який «*голими руками*» намагався зупинити ворожу техніку. Відео про героїчний вчинок чоловіка набуло

популярності далеко за межами України. У Тупичеві чоловіки вночі пошкодили ворожу техніку. Мешканці Городні в березні провели публічні заходи до Дня народження Т. Г. Шевченка.

Питання про згуртованість та взаємодопомогу майже у всіх населених пунктах викликали позитивні емоції та відповіді. Відповіді на питання «Які головні уроки Ви засвоїли і яких висновків дійшли щодо сенсу життя, значення родини, Батьківщини тощо для Вас?» виявилися одними з найемоційніших. Людяність, любов, патріотизм, високі ціннісні орієнтири (родина, діти, Батьківщина) присутні у всіх відповідях респондентів.

Варто зазначити, що деякі респонденти виявляли бажання поділитися своїми думками поза питальником, зокрема щодо поведінки односельців, порівнюючи «*життя до війни і під час війни*». Спілкування з однією людиною інколи тривало три-чотири години. Прояви колабораціонізму у більшості жителів викликали обурення, а також осуд тих, хто «*брав гуманітарку від рашистів*».

21 вересня 2022 р. відбулась звітна конференція за результатами етнографічної практики. Студенти підготували презентації із залученням предметів музейного значення (пропагандистські листівки, газети, сухпайки рашистів, фрагменти пошкодженої техніки тощо).

Учасники підсумкової конференції з етнографічної практики 2022 р.

Складнощі були пов'язані із забороною військовими на місцях фотографувати наслідки перебування ворога в населених пунктах області, а також робити знімки присутності на території ЗСУ.

Наступним кроком було часткове оприлюднення аналітичних матеріалів експедиції під час круглого столу «*Тупичівська територіальна громада: повсякденне життя під час російської агресії 2022 р. (за матеріалами усної історії)*», організованого та проведеного Навчально-науковим інститутом історії та соціогуманітарних дисциплін імені О. М. Лазаревського. До заходу долучилися Тупичівська сільська рада та Комунальний заклад «Тупичівський ліцей» Тупичівської сільської ради. Захід проходив у с. Тупичеві. Власними враженнями від подій кінця лютого–початку квітня 2022 р. поділилися директор Інституту історії, професор О. Б. Коваленко, голова Тупичівської територіальної громади Л. М. Шовкова, директор ліцею К. І. Зубов, заступниця директора Є. Л. Ровнік. Тематичні виступи викладачів та студентів супроводжувалися презентаціями з подальшим обговоренням дискусійних питань.

Зібрана під час студентської практики інформація є вкрай важливою не тільки для формування історичної пам'яті, а й для створення всебічної джерельної бази про російсько-українську війну.

Учасники круглого столу «*Тупичівська територіальна громада: повсякденне життя під час російської агресії 2022 р. (за матеріалами усної історії)*»